

RENDI ÁLLAM ÉS KATOLIKUS TÁRSADALOMSZEMLÉLET

SZÁZADUNK ELSŐ HARMADA három új állameszmével ajándékozott meg bennünket: a bolsevista, a fasiszta és a rendi állam eszméjével. Már mindhárom megmutathatta, hogy a gyakorlatban mennyiben bizonyult életképesnek. A bolsevista államrend még egyelőre ma is fennáll. A fasiszta állameszme eluralkodott Közép-Európában és a német győzelmek jegyében mindjobban terjed. A „rendi állam“ mindenesetre még adós maradt alkalmasságának döntő bizonyítékával. Ott, ahol megvalósult, mint pl. Ausztriában, belső felépítésében igen hamar kevésbé állandónak és termékenynek mutatkozott. Ezzel szemben Portugáliában semmiesetre sem a korporatív gondolat alkotja a Salazar Antonio Oliveira alkotta államépület gerincét.

Míg korábban a katolikus társadalomelmélet mindig beérte azzal, hogy a fennálló társadalmi, állami és gazdasági rend hibáira és kártevéseire rámutasson, s azok orvoslási módját javasolja, napjaink katolikus társadalomteoretikusai azzal dicsekedhetnek, hogy a rendi állam új állameszméjének kialakításában döntő részük volt. Az a szerep, melyet a szociális katolicizmus a rendi állam gondolatának kiépítésében játszott és részben még ma is játszik, világosan bizonyítja, hogy főként két elhatározó szempontja van: egyrészt a kívánság, hogy az új korrall lépést tartson, másrészt az az igyekezet, hogy a pánetatizmus túlzásait leszerelje. A parlamentarizmus teljes csődje elsősorban az államhatalom gyakorlását és államvezetést új formáját látszott sürgősen kívánatosnak tenni, már csak azért is, mert csak egy új állameszme igénylése által volt a katolicizmus felől az időszerűtlenség és elmaradottság gyanúja elosztható. A rendi állam eszméjével felfegyverkezve ezenfelül sokan azt hitték vagy hiszik, képesek a „hidegvérű szörnyetegek legridegebbikévé“ váló „mindenütt jelenvaló“ állam túlkapásaival szembeállni. Francia Svájc egyik konzervatív-katolikus politikusának, Musy I. M.-nek nemrégiben „La Suisse devant son destin“ (Montreux, 1941)

címmel megjelent írása e két szempont mindegyikét megfelelő határozottsággal domborítja ki. Musy, aki a Gonzague de Reynold egyetemi tanár által vallott tekintély-rendi állam gondolatmenetéhez csatlakozott, e munkában egy az állam által ellenőrzött hivatásrendet („ordre professionnel contrôlé par l'état“) propagál, s azt hiszi, ily módon sikerül a munkapiac két tényezőjét — tőkét és munkát — véglegesen összebékítenie. Az országgyűlésnek már csak bizonyos ellenőrző szerepet szán, míg a tulajdonképpeni kormányzás munkáját a kormánynak — nevezetesen a szövetségi tanácsnak — tartja fenn. Musy terve szerint a parlamenti képviselőket többé nein általános választással választanák, ez inkább csak névlegessé teendő: „pár les organismes, qui constituent l'expression réelle et permanente de notre vie nationale, les organisations économiques et les associations culturelles“. Így nyilvánítja moderm parlamentellenes gondolkozását Musy az államnépi országgyűlési képviseletéről való készsleges lemondásával, s ezzel szemben egyrészt a hivatásrendi képviseleti testület ellenőrzése által, másrészt a foderációsztikus szervezetek kiépítése útján kísérli meg egy szigorúan központosított tekintélyt államiság pánetatikus irányzatát megközelíteni.

Kétségtelen, hogy a Musyéhoz hasonló gondolatmenettel más katolikus társadalombölcészek és államférfiak is foglalkoznak. Még hozzá nem annyira Svájcban, ahol a demokrataellenes néphangulat még szinte teljesen hiányzik, mint más országokban is, ahol érthetően már a háború utáni időkről kívánnak előre gondoskodni. Nem lesz érdektelen tehát, ha azokat az ideológiai feltételeket, amelyek a hivatalos katolikus társadalomtanban a rendi állameszme propagandájaként szerepelnek, rövid bírálat alá vesszük.

Ahogy az 1891 utáni időkben a Leó-féle enciklika, a „Rerum Novarum“ a legkülönbözőbb — részben „liberális“, részben „konzervatív“ — fejtegetésekhez adott formális indítékot, XI. Pius 1931 május 15-i szociális körlevele, a „Quadragesimo anno“ is mindenféle félhivatalos köntösben jelentkező fejtegetéseknek szolgált kiindulópontul. A századforduló kamatrabszolgaság-ellenesei például a Rerum Novarumban vélték igazolásukat megtalálni, mivel abban a „pusztító kamat“ („usura vorax“) kifejezés előfordul. Ugyanígy emelik ki a rendi állam eszméjének gyámjai XI. Pius immár évtizedes enciklikájának ama részeit, amelyek a hivatásrendiségre vonatkoznak. Hogy azonban a megboldogult pápának egyáltalában nem volt szándéka magát elsősorban mint egy új államteória megteremtőjét a történelemben megörökíttetni, azt a Quadragesimo anno futólagos taglalása is kétséget kizáróan megmutatja.

A Quadragesimo anno, mint már bevezetéséből kiderül, három főrésze oszlik. Az első a Leó-féle körlevél eredményeiről ad áttekintést, a második a különféle magyarázatok kétségeire való tekintettel XIII. Leó társadalom- és gazdaságtanának szabatosabb előadása és korszerű kiegészítése; a befejezés a mai gazdasággal száll vitába, ítéletet mond a szocializmusról és kijelöli az utat, amely a mai társadalmi és gazdasági rend zavarából kivezet. Kizárólag a körlevél második részében, amely egy új társadalmi rend alapvonalait is megkísérli felrajzolni, van szó a hivatásrendekről és arról a szerepről, melyet egy egészséges társadalmi és gazdasági élet felépítésénél játszhatnának. XI. Pius abból a megállapításból indul ki, hogy az individualista szellem jegyében az egykor virágzó, erősen tagozott társadalmi élet felszívódott, úgyhogy végül már csak az egyén és az állam, utóbbi „a kötelességek és kötelezettségek túlsúlyától elfedve és agyonnyomva“ maradt meg. És a boldog emlékezetű Szentatya hozzáfűzi ezt a mélyenszántó tanítást: A legfontosabb szociálfilozófiai alaptétel, amelyet sosem lehet büntetlenül megsérteni, megkívánja, hogy „azt, amit a kisebb és alárendeltebb közösségek teljesítenek és jól elvégeznék“, nem szabad a

nagyobb és magasabb rendű közösségek részére igénybe venni. A pápai körlevél fejtegetéseinek további folyamán ez a szó szoros értelmében vett anti-etatikus vezérlő gondolat még többször tisztán kitűnik. XI. Pius pápa nem új államformát propagál, hanem azt kívánja, hogy az elhatalmasodott állam visszaszorítottassék legsajátosabb segítő és kiegészítő feladataira. A társadalmi életnek ilyen „etatizálás“-ától remélte az elhunyt pápa a társadalmi tekintély és hatóerő megszilárdítását. A katolikus társadalomtanban az államnak és társadalomnak különböző változatokban mindig visszatérő szembeállítása; amikor előbbi mint kiegészítése és koronája, nem pedig mint a társadalmi élet középpontja jelenik meg, ezáltal a Quadragesimo anno-ban is megismétlődik. A pánetatizmussal szemben működő korszerű lehetőségek egyikét látja XI. Pius a rendi társadalomszervezés újjáélesztésében. Sehol sem használja a „rendi állam“ fogalmát, hanem mindig kizárólag a „rendség rendszerének felújításáról“ szól, mint „társadalompolitikai“ célról. A rendi társadalomtagozódást a társadalmi osztályellentét pótlásának és örökösének tekinti. „A társadalomban — mondja az enciklika — (nem pedig az államban) jól beilleszkedő szervek képeztesse, tehát ‚rendek‘, melyekbe az ember nem a munkapiac egyik vagy másik részéhez való odatartozás, hanem változatos társadalmi funkciója szerint illeszkedik.“ A rendek mint autonóm testületek, és pedig a társadalomtest keretében, szerepelnek itt, egységüket a különböző közös javak és szolgáltatások által érik el, melyeket termelnek és nyújtanak. A közös ügyek megtanácskozása képezné a hivatásrendi testületek tevékenységének súlypontját; emellett az Önállóknak és az alkalmazottaknak külön tanácskozási és határozathozatalra nyújtanának lehetőséget. Ha ezeket a megállapításokat helyes összefüggésben látjuk, nem lehet kétséges, hogy a hivatásrendi testületek egyszerűen az illető hivatás-csoporton belül a mai két társadalmi osztály, a munkaadók és munkások közösségének tekintendők és főfeladatuk az osztályellentétek kiegyenlítése mellett az állam tehermentesítése egy sereg gazdasági és társadalompolitikai feladat alól. A kihangsúlyozott utalás arra, hogy XIII. Leó közömbös volt az államformával szemben, amelyet a Quadragesimo anno-ban említett hivatásrendi berendezkedéssel kapcsolatban olvashatunk, ezt még tisztábban kiemeli. Ahelyett, hogy az államot a hivatásrendi testületek megteremtésével terhelné vagy abban neki akárcsak kezdeményező szerepet szánna is, XI. Pius kétséget kizáróan kijelenti: „Az embereknek teljesen szabad kezét kell nyújtani, hogy tetszésük szerinti államformát válasszanak, csak az igazságosság és a közjó követelményeinek elég legyen téve.“ Az enciklika a továbbiakban is arról szól, hogy „az ugyanegy hivatáshoz tartozók egymással szabad egyesületeket képezzenek“—más, nem hivatalos célkitűzésű egyesületek módjára. A ma már fennálló hivatási egyesületek ezzel azt a rendeltetést kapják, hogy „előkészítsék az utat a hivatásrendi rendszer részére“.

Az újkori katolikus rendi állam eszméje, ahogyan azt valamikor Dollíuss Ausztriában megvalósítani igyekezett és ahogyan most Gonzague de Reynold, Musy és mások pártfogolják, jogosan csak annyiban hivatkozhat a „Quadragesimo anno“-ra, amennyiben maga is egy sokrétű társadalom rendjének visszaállítását és az osztályharc szervezett kiküszöbölését kívánja. A mai katolikus rendi állam apostolai programköveteléseik minden más pontjában messze túlmennek a pápai vezérelven. Ez magában véve még bizonyára nem lenne hiba, miután minden pápai szociálenciklikának, amely belső rendeltetésénél fogva csak a lelkiismeret felrázását célozza és biztatás akar lenni, szüksége van külsőleges előadókra, hogy gyakorlati jelentőséget nyerhessen. Aki azonban a rendi államépítést propagálja, az semmibe veszi amit az enciklika alapvetése követel: t. i., hogy a társadalmi élet egy szabad társadalmi és egy kényszerült állami életre kettéosztassék. S ezzel egyúttal félre-

ismeri és félremagyarázza a pápai tanítást. Ha később egyszer a Quadregesimo anno valamely jubileuma alkalmával a hivatásrendi gondolatnak autentikus továbbvezetése adódik, ezeket a félreértéseket és félremagyarázásokat valószínűleg eléri majd a lesújtó kritika.

Mit ígér tehát a „rendi állam“ és ezen ígéretekből mit tud megtartani? A „rendi állam“ eszméje születését elsősorban a látszat-demokrata parlamentarizmus csődjének köszönheti, amely sem a bonyolultabb kérdéseket teljesen megnyugtatóan megoldani, sem pedig ilyen megoldásokhoz az adott esetben szükséges gyorsaságot alkalmazni nem tudta. A rendi állam ideológiájának létrejöttében csak másodsorban működött közre az osztályellentéteknek minden szociális életmegnyilvánulást átszelő elviselhetedenségéről való meggyőződés. A rendi állam eszméje még „last not least“, a leplezett tekintély! állam cirádája gyanánt is szolgál. Ebben a három vonatkozásban Dollfuss rendiállam-kísérlete különösen sokat mond. Dollfuss sohasem a rendi társadalomszervezésről beszélt, hanem mindig „hivatásrendi alapelvű tekintély! állam“-ról. Az ő enciklika-magyarázata merőben etatisztikus. Nála a parlamentáris demokrácia félreállításáról és a pártrendszer kiválasztódásáról volt szó. Ezért nem nyerte meg tetszését az Ender O. kidolgozta rendi államalkotmány eredeti tervezete. Ez a tervezet kétkamarás rendszert kísérelt megalkotni, ahol úgy a parlamentáris-demokrata, mint a hivatásrendi képviselő helyet talált volna. Tudósok szűk körében Ender évekkel ezelőtt érdekes beszámolót adott az 1934 május i-i osztrák rendi állam alkotmányának keserves megszületéséről. E beszámolóban kifejtette, hogy az állami törvényhozás kettéosztását akarta javasolni. Az állam- és kultúrpolitika hatáskörét az eddigi demokrata alapelvek szerint egybehívott alsóháznak tartotta volna fenn, ezzel szemben a gazdaság- és szociálpolitika területe a delegációk útján az autonóm Hivatásrendi testületek részéről képzett rendi kamarát illette volna meg. A két Ház közötti összeköttetés helyreállítását egy állami és tartományi tanácsnak szánta, amelynek képviselőit a népképviselő kebeléből kellett volna kijelölni. Ezt az első Ender-féle tervezetet, amelyet Dollfuss visszautasított, mert nem szándékozott sem az „elavult“ parlamentáris képviselői rendszerrel teljesen szakítani, de nem nyújtott biztosítékot egy tágabb távlatú tekintélyt államvezetés számára sem, egyszer valamikor talán mint az új állameszméért folytatott küzdelem korának jelentős bizonyítékát fogják méltatni. A mi vizsgálódásaink számára csak az fontos, hogy egy katolikus politikus, aki a Quadregesimo anno vezérelve szerinti államiságot akart teremteni, éppen az Ender-féle tervezet ama részein akadt meg, amelyek még legjobban megközelítették a pápai szándékokat. Az osztrák rendi állam szörnyalakja, melyet az 1934 május i-i szövetségi alkotmány keltett életre, a maga négy véleményező és egy határozathozó testületből álló nehézkes és alig akcióképes szervezetével a tekintélyt elv sokkal könnyebb keresztülvitelét engedte meg, mint ezt az eredeti Ender-féle terv érvényesítése tette volna lehetővé. Az állam tehermentesítését ezúton semmi esetre sem érték el, csak a tanácskozásoknak és döntéseknek a mindenki részéről hozzáférhető parlamenti nyilvánosságból a kormány tagjainak szaténjaiba való áthelyezését, ahol életbevágó kérdésekben a közvélemény ellenőrzése nélkül döntöttek. Az állam, melynek Dollfuss kívánsága szerint a hivatásrendi társadalomtagozódás létrehozójának kellett volna lennie, ennek a részére szánt feladatnak nem volt képes megfelelni. Még az autonóm hivatásrendi testületek megalkotásához szükséges kerettörvényeket sem sikerült kibocsátania. Ennek következtében az alkotmány azon részeinek, amelyekben a korporációk sorából a véleményező testületek rendi képviselőinek kinevezése volt tervbe véve, az alkotmány tényleges eltörléséig „felfüggesztve“ kellett maradniuk. Figyelemre méltó módon az osztályellentétek heves össze-

ütközése és a hozzájött szakmai ellentétek voltak azok az akadályok, amiken a hivatásrendi korporációk autoritativ megalkotása meghiúsult. Hogy ebben inkább a tőke privilégiumvágya vagy a nemrég megszerzett jogait elvesztő munkásság makacssága volt-e bűnös, az mellékes. Az bizonyos, hogy az 1934-től 1938-ig élő osztrák rendi állam alatt az osztályharc nemhogy gyengült volna, hanem inkább erősödött.

A valóságban ezzel az osztrák rendiállam-kísérlet a kormánynak teljes szabadságot adott törvényhozó működésének csorbítatlan gyakorlására, mialatt két másik ígéretét, a társadalom újjá és sokrétűvé szervezését és a hivatásrend érdekeinek az osztályérdekek fölötti biztosítását nem volt képes teljesíteni.

Bizonyos, hogy az osztrák rendiállam-kísérlet balsikere nem prejudikál más kísérletek számára, amelyek alkalmasabb metódusokkal és kedvezőbb előfeltételekkel léphetnek fel, de a bölcs tanulságokat, melyeket az osztrák kísérlet szolgáltat, mindenki felhasználhatja. Ezeket a tanulságokat röviden a következőképpen foglalhatjuk össze.: 1. A hivatásrendi rendszer fogalmával történő visszaélés az, ha a társadalmi térről, amely részére elképzelték, sablonszerűen a politika terére viszik át. A rendi társadalomszervezésnek ilyen kifordítása már azért sem engedhető meg, mert az állam törvényhozó tevékenysége hivatásrendi szempontok szerint nem értékelhető. Így például mi köze a „militarista vagy pacifista külpolitika“, a „liberális vagy terrorisztikus belpolitika“, „az iskoláztatás és nevelés államosítása“ problémájának a különféle hivatáscsoportok sajátos érdekeihez? 2. Az az igyekezet, hogy az államot a hivatásrendi társadalomtagozódás megteremtőjévé tegyük, eleve sikertelenségre van ítélve, mert hiszen a rendiség rendszerének, aminek megalkotásáról van szó, az állam tehermentesítését kell szolgálnia. Olyan államtól, amely még az új társadalmi berendezkedést is alapvető fontosságú alakjában saját maga szüli, valóban nem várható el, hogy az általa alkotott hivatásrendi testületek autonómiáját komolyan tiszteletben tartsa. 3. Amíg az osztályellentétek csak valamelyest kielégítő enyhülését el nem érik, minden kísérlet, hogy a közös hivatásérdekek elsőbbségének elismerés szereztessék, hiábavaló marad.

Egy katolikus társadalmi doktrína, amely ezt a három tapasztalatot számításba veszi, a Quadragesimo anno gondolatkinéséből még sok jelentős ösztönzést meríthet. Ez a hangsúlyt nem állampolitikai törekvésekre és vágyálmokra fogja helyezni, mint a pápai kútfő félremagyarázóí teszik, hanem „társadalompolitikai célkitűzésekre“. Hogy ezt a célkitűzést tekintélyt, demokrata-ellenes államalakítási tervekkel nem szabad összekapcsolni vagy pláne azonosítani, az az enciklika ismerői részére bizonyára nem túl meglepő állítás. Csak majd ha a hivatásrendi társadalomeszmét teljesen megszabadítjuk az ilyen tőle teljesen idegen kapcsolatoktól, lesz nagy jövője. Akkor lesz a mindent magához vonzó állam-molochhal ellensúlyként szembeállítható és így lesz képes az osztályellentétek enyhítéséhez a maga részéről is hozzájárulni. És határozottan állíthatjuk, hogy a pápa szociális reform-eszméjének megvalósulási kilátásai annál nagyobbak lesznek, minél kevésbé tapad az ilyen tervekhez az állam demokratikus alakításával szembeni ellenségesség ódiума.

A hivatásrendi szociális eszme időszerűségét bizonyos enciklika-komentátorok téves magyarázása semmiképpen sem érinti. Ellenkezőleg, a moderm állam minél inkább kiterjeszti hatáskörét, annál sürgetőbbnek látszik az államnak az autonóm hivatásrendi testületek által történő részletes leváltása és helyettesítése. Annál szükségesebb lesz az egyes hivatáscsoportok kötetlen gazdasági életének irányelveket és kötelező alapszabályokat adni, hogy a kötött társadalmi élet fölött egy szabad, nem a kasztérdekeken, hanem fenkölt eszméken alapuló vezetésű államiség uralkodhassék.

HITES IMRE